

Animaliak filosofian eta euskal tradizioan

Mikel Azurmendi

Zoologian eta baserrian, erlijio guztietan eta haurren ipuinetan bereziki daude animaliak. Ez denak, baina bai gehienak; makina bat astokilo eta zerrikume nonnahi suelto baldin badabil ere. Azken urte hauetan gure arteko etxebizitzetan ere modan jarri zaizkigu animaliak, jainkoaren bildotsa, Belengo asto-idiak, ifernuko sugea eta beste zenbait estampa bedeinkatu gure eskuarteko liburuetatik desagertu egin diren arren. Filosofi Fakultateetan animaliez ez da deus asko esaten, baina filosofi kontzeptuen barnean harreman bestial bat baino gehiago bazelakoan egon naiz aspaldian, eta aitzakia horrekin lan bat bideratu dut. Donostiako Fakultatean filosofi gaitzat onartu ere egin didate; bejondeiela!

Lan horren arrazoiak aurkeztuko dizkizuet hemen, lanera zerk mugitu nauen, alegia, neu edaten ibili naizen iturrietako urekin beste inork bere egarria ase nahi balu edo... Bibliografia berezi batek niregan izan duen eragina argitzeko asmotan idazten dut beraz hemen, eta, de paso, azkenean, delako lan horren aurkibide orokor samar bat adieraziko dut.

Inork ez du zepo, tranpa edo sarerik porsiakaso ezartzen; inork ez du airera tirorik botatzen, eror litekeen uso-menturan. Ez. Zelatan eta paradan erne egon eta gero, usainak jarraitu eta habi zuloak atzeman ondoren bakarrik egiten dugu guzti hori. Nire lan hau sare-hedatzea izan da, zepo bat ezartzea besterik ez. Zer ehiza-klaseri eta zergatik ezarri diodan esango dizuet, baina ez uste alerik edo bota dudarik: oraindik ez da ezer sare horietan erori. Halere, sareak hortxe daude, zain eta ezkutuan, eta ongi ezarriak daudelakoan nago, gainera. Hori da, behintzat, nere apustua.

Ikasketaz eta profesioz filosofia jorratu, afizioz literatura simaurtu eta ilusioz mendi-lanetan denbora-pasa ibili dabilen honek bazeuzkan hiruzpalau usain eta zantzu berezirik. Hartara, tiroa botatzea edo sareak hedatzea lan alferra izango ez zelakoan zegoen adiskide hori. Hara hemen, filosofia, literatura eta baserri-giroari zerielarik, hark jarraitu dituen usainak.

Feuerbach-ek erlijioari egindako kritika hura baino beste zaharrago hartan, Jenofanes-ek bi mila urte lehenago salatzen zuen hartan alegia, antropozentrismoaren aztarna izugarria nabari da. "Idiak, zaldiak edota lehoiak eskurik baleukate eta esku horiekin pintatu ahal balezate, geuk, gizakumeok, irudien bitartez pintatu ohi dugun antzera —zioen Jenofanes-ek—, zera gertatuko litzateke: zaldien jainko-irudiak zaldi izango liratekeela, idien jainko-irudiak idi, eta lehoienak lehoi, nork bere itxurako gorputzez pintatuko bait zukeen bere jainkoa". Honako hitzok Homero-Hesiodok herrian itsatsitako errepresentazio "mitikoa" lurperatzeko asmoz esan bazituen ere, eta erlatibismo kulturala adierazi nahi hartan bertan ere, Jenofanes-ek ez zuen ikusten ziur asko zeinen homero-*seme* mardul eta galanta jarraitzen zen bere errepresentazio "filosofiko" hura bera, zeinen greziarra izaten jarraitzen zen bera. Zeren, greziar baten eritziz, zein animali mota gerta zitekeen pintore edo marrazkilari? beste zein, idia-lehoia-zaldia izan ezik? Gizakumeak dakien bezala, inoiz animalia-aren batek marrazten baleki, noblezia aparteko alea beharko zukeen harexek, ia-ia gizonaren parekoa, noski ... Eta Homero-ren epopeian zehar azken denbora hauetan ikertu duten lanek garbi utzi dute *lehoia* heroeen sinbolo berezia dela: bera bait da *areté* aristokratikoa daukan animalia bakarra, *krea* jaten duen bakarra, *alké* edo gudari-indar setatsua daukan bakarra. *Idia*, berriz, heroeek jango duten talde-animalia bakarra da eta tabuz inguraturik dagoena (inoiz inon Homero-rengan ukiezinezko animaliarik azaltzen bada,

eguzkiaren idi-taldea izango da). Eta *zaldia*, azkenik, aberastasunaren seinale hoberena bera delako, benetako "agalma" eta gizonen arteko trukaketan alerik apartena.

Filosofu berri hark, Jenofanes delako hark adibidetzat animalia aukeratu zuen giza kontzeptuaren antropomorfia salatzekeo, baina ez zen jabetzen bere zoologiaren tribalismo kulturalaz, ez zen ohartzen bere metafora berbera Homero-rekin zorretan zegoenik. *Natura*-ren hiru animalia edozein aipatzen zituelakoan, Jenofanes bere *kultura*-ren hiru animalia berezien imajinaren morroi izan zen. Metafora erabiltzea gauza bat da, baina gerta daiteke metaforak ere gu erabiltzea. Gure Kolofoniar filosofo hark, galdezka hasi izan balitz ea zergatik greziar batentzat animalia guztien artean zaldiak, ardiak eta lehoiak bakarrik pinta zezaketen (eta ez basurdeak, ardiak, oilarrak, etab.), akaso ikusi egingo zukeen zein antropomorfo eta giza itxurako zen bere filosofiako εἰς θεὸς hura, bere jainko bakan haren kontzeptua bera ere, nahiz "gorputzez eta adimenez gu hilkor garen honekin batere antzik eduki ez" esan. Animalia horiek eta beste zenbait ere *Deus ex machina* imajinarioak ziren haren buruan, herri-imajinarioak eragindako arketipo kulturalak, hain zuzen: "à la fois, symbole et modèle, l'image animale traduit la reconnaissance d'une identité essentielle entre son sujet et le héros qu'elle qualifie" dio J.P. Vernant-ek; "tour-à-tour moyen d'une définition sociale, répondant de l'homme par rapport aux dieux, médiateur, l'animal homérique n'est jamais lui-même". Animalia ez da batez ere animalia, gizonaren ikuspegi da: "It seems, that the early Greeks held that animals not only symbolized certain characteristics, but permanently manifested them" dio G.E.R. Lloyd-ek (*Polarity and Analogy*). M. Detienne (*La panthère parfumée*), J.P. Vernant (*Les ruses de l'intelligence*), A. Schnapp-Gourbeillon (*Monde animal et monde des hommes dans l'Iliade et l'Odysée*), Ph. Bruneau (*Le motif des coqs affrontés dans l'imagerie antique*) eta beste zenbaiten antzinako Greziari buruzko ikerketa antropologikoek piztu egin dute niregan aspaldidanik susmo hau: pentsalaria bere metaforak erabil zezakeela, hark bere metafora zerabilelako ustetan.

Susmo horretatik zintzilik bi gai daude: alde batetik, metafora-mundua enigmatsu azaltzen zaigula; eta bestetik, giza fantasian animaliak sekulako eragina izan behar omen duela. Ager ditzagun banan-banan.

Gauza bat beste gauza baten itxuraz ikusteko artezia da metafora. Adieraren *translatio usurpata* bikaina: pertsonaia bat beste

pertsonaia baten ikuspegitik ematen du aditzera. Zer da, ordea, B-ren ikuspegitik A ikusmiratzea? Funtsean, perspektiba bezala B erabiltzea A atxekitzeko. Mundu zabala ikus dezakegun pantaila batek bezala lan egiten du metaforak: gertaerak galbahetuz, batzuei pasatzen uzten die eta beste batzuei, berriz, ez. *Gerra* adierazteko, adibidez, xake-metaforak estrategia adimentsua eta gizonen buru-lana azpimarratzen du, baina, aldi berean, gerraren alde itsusiak eta desagradableak ezkutatu egiten ditu. Metafora on batek, bada, giza jarrerren aldaketak produzitzen ditu. Grekozko *metaphora* hitzaren zuztarrak “mugimendu-aldaketa” adierazten du, “cambio en la moción” antzeko zerbait, eta humanistikaren barrutian “vehículo” edo ibil-erabilgailutzat joa izan ohi da metafora. Aristotelek berak ikusia zuen metaforaren helburu performatibo hori eta bere *Poetica*-n, Eskilo gaitzetsi eta Euripide txalotu ondoren, honela zioen: “Dagoen gauzarik handiena, metafora-maisu izatea da. Horixe da beste inorengandik ikasiko ezin dugun gauza bakarra. Horixe besterik ez da jenio izatea”. Pitagora eta Platonengandik Einstein bitarte, Descartes eta Newton izan ditugu munduko gertaeren aurrean gure *jarrera* gehien aldarazi duten metaforagileak. Halere, Descartes eta Newton bera (honek “hypotheses non fingo” esan zuen arren) arras engainatuak izan ziren berek asmatutako mekanismo-metaforez. Honetaz ohartzeko, C.M. Turbayne irakurri behar izan dut (*El mito de la metáfora*).

Giza jarrerak aldatzea esan bide dut, eta, dirudienez, giza aldaketarik nagusienetako bat nor bere nortasunaz jabetzea izan dela. Hegel-en ustez, biren arteko borrokari esker lortzen omen zen hori, batak bestearekiko ezezkoari esker, alegia. Baina antropologia kulturalak ez du horrela uste; nortasun-prozesua, gizakumeak bere bizkar gainean zeinu-imagina berezi batzuk botaz gero lortu izan omen da. “The first mission of metaphor is to provide identity for such subjects” dio Princenton-go irakasle den James Fernandez-ek, eta prozesu hori nola ematen den zehaztu du bere liburu aipagarri batean (*The mission of Metaphor in Expressive Culture*). Liburu honetan, mundu zabaleko kulturetan oinarri-oinarriko metafora-mota bat aztertzen da: metafora totemikoa, alegia.

Ordurako, antropologiaren esparruan horren aipatua den totemismoaren gaiari Lévy-Strauss-ek emana zion ulerbide berezia eta sakona. Haren *Mithologiques* eta *La pensée sauvage* ziren batipat animalien giza atributuak hartzen dituzten mitoak ikertzen saiatzen ziren liburuak. Obra hauetan, gizakumeak *natura*-ko gauzen esplotazio intelektuala egin duela probatu nahi izan du, giza kate-

gorizazioa eta giza bereizketak lortzearen, noski. “Las condiciones naturales no se experimentan —dijo Lévy-Strauss-ek—. Lo que es más, no tienen existencia propia, pues son función de las técnicas y del género de vida de la población que las define y que les da un sentido (...). Las propiedades del medio adquieren significaciones diferentes según la forma histórica y técnica que cobra tal o cual género de actividad. Por otra parte y aun promovidas a este nivel humano, que es el único que puede conferirles la inteligibilidad, las relaciones del hombre con el medio natural desempeñan el papel de objetos del pensamiento: el hombre no las percibe pasivamente, las tritura después de haberlas reducido a conceptos, para desprender de ellas un sistema que nunca está predeterminado: suponiendo que la situación sea la misma, se presta siempre a varias matizaciones posibles...”

Mitoen formak argitzen saiatu da Lévy-Strauss, eta ez horrenbeste mitoen barneko mamia; sistemak argitzen gehiago saiatu da, barneko edukinak baino; transformazioak eta itzulipurdiak gehiago, barnekotasunak baino. Hori guztia ondo legoke, baina hori al da hasieratik hastea? J. Fernández-ek leporatzen dion kritika, aurerritzi intelektualistak edukitzea da, zeren naturan dauden animaliak eta beste edozein izaki ez bait dira “des fiches dans un jeu de combinaisons” soil-soilik. Ez; batez ere imajina nabari eta nagusiak dirateke; animalia imajina horiekin gizakumeak afinitatea, antza eta kideatasuna sentituko omen luke eta imajina sentikor horiekek bere gain hartu egingo lituzke, gero. Orduan subjektu bilakatzeko hasiko litzateke, eta orduan bakarrik har lezake nortasunik.

Animalien arazoa ez da, beraz, ze arraiogatik animaliak giza itxura hartzen duen jakitea, baizik eta zergatik gizakumea animalia itxuraz jaxten den (edota naturako beste gauzen tasunaz). Gizakumearentzat animalia “point de repère” nagusi bat izan dela probatzen dator J. Fernández-en teoria, hari pronomiazio-prozesuan nortasunik handiena lorterazi dion bidea, alegia.

Asko baino gehiago laburtuz, Lévy-Strauss-en teoria zera zen: gizakumeari animaliak guztiz onak zaizkio pentsatzen laguntzeko; J. Fernández-ena zera litzateke: metafora totemikoak bihotz-zirrarak eragiten ditu pronomiazioaren joan-etorrian bizi den gizakumearengan. Delako joan-etorri hori honetan datza: 1) animaliekiko zeinu-imajina garrantzitsu batzuen bidez, gizakumeak identifikazio indibiduala eta bakana nabaritzea; 2) norbera sentitzea bere gain hartu dituen predikatuak direla medio, posible zitezkeen beste zenbait predikatutatik guztiz berezi eta desberdintzat jotzen

bait du bere burua; 3) naturako izaki horien gainetik gizakumeak bere nagusitza esperimentatzen duenez gero, analogiaz gizartea taxu dezake eta giza harremanak sistematizatu ere egin ditzake. Hirugarren maila hau litzateke Lévy-Strauss-ek zioena ("las relaciones del hombre con el medio natural desempeñan el papel de objetos del pensamiento", alegia).

Intelektualismo estrukturalistaren ikuspegitik erreparatuta, gizartea kategoria logikoen sare bat da. Jarrerren aldaketak eta giza esperientzien trasbaseak ikertu nahi izanez gero, berriz, gizartea emozioak gora emozioak behera dabilen gorputza da, sentimenduen bilin-balaunka mardul bat. Aristotelek zioen *metaphora*-adiera hartatik gertuago dabil gaurko ikerketa kontestualista berria: kulturaren dimentsio ugarietako kontestuan dauden eragin sentikorrek atzeman nahiko lituzke eta, gizasemeak bere burua egokien sentituko duen espazioa, hitz gutxitan esanda.

Hara hemen, besteak beste, filosofiari zerion zenbait arrasto eta usain, nire susmaketarako gozo eta eragingarri. Baina banuezkun, ez pentsa, beste makinatxo bat usain ere, poemak irakurri, nobelak irentsi eta imajinazioaren zurrunbiloetan erori izan naizen arrats-giro euritsutan, barne-egoera nazkatsutan eta amodiozko une zerutsutan nireganatuak. Horien aihuera bat baduzue Heidegger-ek Hölderlin-en "dichterisch wohnt der Mensch" poema komentatzen zueneko hartan, baita "Bauen, wohnen, denken", "was heisst Denken?" eta beste artikulua askotan ere.

Poeta gisa bizi duela lur hau gizakumeak, esaten du Heidegger-ek, egin (ποίησις) bere etxebizitza eraiki eta zaindu egiten bait du. *Bauen*, etxea eraiki, lurra landu, baina aitzinean 'bizi' eta 'existitu' ere aditzera ematen omen zuen hitz honek. Bizi, 'wohnen', biztanle izan; etxebizitu nahiko luketen espazio-bizitza lekutu beharrean gertatzen dira gizakumeak (wohnend durchstehen sie Räume). Poetak ez du errealitatea ikusten, amets egiten du; poeten ekintza imajinatua da, fantaseatua, eta horixe dela bene-benetako ekintza, dio Heidegger-ek: hizkuntzan hitzez hitz amets-sare bat produzitzeko adinako ekintza (herstellen). Sarea galbahe bihurtzen da, eta errealitatea bertan chotzen da. Pentsatzea, *denken*, aditzea alegia, ehotako hori berraurkeztea besterik ez omen da (vor uns stellen; vorstellen). Euskaraz, "entzun" ere esan nahi du "aditzeak", ulermenaren zentzumenei erantsirik dagoela adieraziz, belarriari hain zuzen. Parmenide-ren Fr. 8 famatu hartako *noein* (pentsatu, aditu) "sumatu" itzultzen du Heidegger-ek, zentzuez hartu, alegia; eta A. García Calvo-k (*Lecturas Presocráticas*) gauza bertsua: "idear", "concebir", imajinatzearen parekoak.

Giza fantasiak aurkitu egiten ditu, gero, bere etxebizitzeko modua eta manierak. Hori dateke akaso giza biziaren iraunkortasun harrigarria. "Toda poesía es misteriosa. La triste mitología de nuestro tiempo habla de subconsciencia o, lo que es aún menos hermoso, de lo subconsciente; los griegos invocaban a la musa, los hebreos el Espíritu Santo: el sentido es el mismo". Borges adinako poeta batek bakarrik eman zezakeen horren motz eta zorrotz fantasia ekilearen berri. Musen amari dei egiten zion Parmenidek bere izkribua burutzerakoan, baina ez *Mnemo-syne* edo Oroitzapena guregan iragana berraurkezteko ahalmen hutsa zelako, ez; inoiz inon pentsatu izan zena musa hark bakarrik birpentsa zezakeelako baizik. Hori dio behintzat Heidegger-ek: "Gedächtnis denkt an das Gedachte". Gero, estoikoentzat *logos* bihurtu zen, eta Espiritu Saindu. Gogo, adimen biluzi, hasiera-hasierako *Verbum*. Denentzat "el sentido es el mismo": esantza eta ekintza, bi-biak lotuta. Izena izana, esan du euskaldunak, izendatzearen fabulazioari benetako zerbait badarraiola, adierazteko.

Utz nazazue Borges-i bertso oso bat lapurtzen, eta poesigin-zari buruzko nire susmoa argitu egingo da guztiz. *Arte Poética* darama izenburutzat:

Mirar el río hecho de tiempo y agua
Y recordar que el tiempo es otro río,
saber que nos perdemos como el río
Y que los rostros pasan como el agua.

Sentir que la vigilia es otro sueño
que sueña no soñar y que la muerte
que teme nuestra carne es esa muerte
de cada noche, que se llama sueño.

Ver en el día o en el año un símbolo
de los días del hombre y de sus años,
convertirse el ultraje de los años
en una música, un rumor y un símbolo.

Ver en la muerte el sueño, en el ocaso
un triste oro, tal es la poesía
Que es inmortal y pobre. La poesía
vuelve como la aurora y el ocaso.

A veces en las tardes una cara
nos mira desde el fondo de un espejo;
El arte debe ser como ese espejo
que nos revela nuestra propia cara.

Cuentan que Ulises, harto de prodigios,
lloró de amor al divisar su Itaca

Verde y humilde. El arte es esa Itaca de verde eternidad, no de prodigios.

También es como el río interminable que pasa y queda y es cristal de un mismo Heráclito inconstante, que es el mismo y es el otro, como el río interminable.

Heidegger eta Borges-en ustetan, garbi dago poesigintzaren erro eterno hori hizkuntza dela. Eta garbi dago, hemengo gizasemea mendez mende euskarak zahartu duela, haren bizitza eta kontestua asko baino gehiago aldatuz joan izan badira ere. Ez ote dago euskaldunaren fantasian bere iraupenaren gakoa? Ez ote du euskaldunak aldagaitzaren papera asmatu, iraunkortasunaren irudi bat fantaseatu eta, gero, irudi hari eutsi-eutsiz, bere burua eta inguruak haren barrenetik bakarrik begiratu nahi izan? "Tal es la poesía, inmortal y pobre (...) como ese espejo que nos rebela nuestra propia cara". Zergatik izan ote da baserria fantasia horren gordailu eta, aldi berean, euskaldun bezala iraun ezin zuenaren su-blimazio?

Gaurdainoko giza ikerketa guztiak bat datoz zera adierazteko: euskal gizartean orain dela gutxi arte (eta azken lauzpabost mendeotan zehar behintzat bai) *etxea*, baserria, izan dela giza identitatearen emaila. Etxea duen neurrian bakarrik izan daitekeela inor ezer; halako edota beste halako "tarra" den neurrian, hasten dela gizasemea izaten Euskal Herrian, eta halako edota beste halako etxetakoa izanez hiltzen. Nortasunik izatez gerotan, etxearen erroari lotuta bakarrik. Nola-hala laburturik, hauexek lirarteke etxeari buruzko ardatz nagusi horren zenbait arrasto:

- Bost mende hauetan etxeko nagusi nahiz maizterrak *oinordekotza tronkala*-ren bitartez izaten ziren baserriko jaun (Caro Baroja, *Los Vascos*; W.A. Douglass, *Oportunidad y éxodo rural en dos aldeas vascas*; J.M. Barandiaran, *Ob. Comp.* III).

- Ahaidetasunak lekukotasunari leku egin zionetik, *baserriak ematen zion nortasuna edonori eta ez izen-abizenek* (P. Fernández Albaladejo, *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa*, J. Arpal, *Estructuras familiares y de parentesco en la sociedad estamental del País Vasco*). Horregatik, galduz joan ziren izen patronimikoak, Araban izan ezik.

- Hiletak eta *sepultura* deritzan ohiturak baserriko oinarria adierazten dute (elizako "jarlekuak", elizarako bideak, etab.).

Euskaraz *izenak ez baina izanak* balio duela adierazteko esacra ugari badago, izenaz handi baina izanaz txiki izatea gerta bait dai-

teke. Nolako gizona, halako itzala, esan ohi da; eta itzala etxeak erakusten du, bertako soro, ikuilu eta mandioak alegia. Eskuratzetik izan dudán J. Zulaikaren azken lan etnografikoak berau baieztatzen du: "As is illustrated by the case of the bertsolari Uztapide, who was known all over the Basque country by the name of his natal baserria Uztapide, in Basque peasant society the fundamental social identities of families, and of individuals within the families, are provided by baserri names" (*Itziar: Basque violence as Metaphor and Sacrament*). Baina Uztapideri dagokion bezalaxe, Xenpelar, Txirrita edota Xalbadorri legokieke, "Xenperr-larre", "Txirrita" eta "Xalbadorrena" beren etxe-izenak bait dira. Garai batean, kanpotarren aurrean euskaldun batek bere herriaren izena hartzeak gauza bera ematen zuen aditzera.

Zer izan du baserriak etxeakoari nortasuna emateko? Ez da erraza horixe jakitea, horretarako baserriak egon aurretiko gizarteak ere ezagutu behar bait da, odol-harremanak lurjo aurretik zegoen gizarteak, alegia. Baserria aipatzean, ordea, arkaizismo-zaletasuna baztertu egin behar da, anakronismoak utzi eta orain bost bat mende garaitzen hasi ziren askatasun-harreman bereziak ulertzen saiatu. "Baserriko beregaintasuna eta askitasuna"z hitz egin du J. Azurmendik (*Zer dugu Orixeren alde*) eta baserria inork baino hobeto ezagutzen zuen Alustizak ere gure arbasoak "bizimoduz bakarti eta bakoizti xamarak" zirela esan digu (*Euskal Baserrien inguruan*). Baina zerk egin erazi ote zuen euskalduna bakarti, bakoizti eta askikor une prexiko hartan? Baserriko bizimoduak, noski; baina hori erantzuteak ez ditu gauzak batere argitzen, erantzuna tautologia hutsean gelditzen da eta, jakin nahi dena zera bait da: ea zergatik baserri-bizimodu berezi hura hartu zuen eta ez beste bat. Etxe-arazoari itzulipurdi osoa eman beharko genioke, eta baserria zer-nolako nortasun-mugarri den galdetu ordez, galdetzekoa hauxe litzateke: zer ote du etxeakoak bere baserrian horren "nor", horren "beregain", horren "aski" eta horren "bakan" sentitzea? zer ote du baserritarrak horren baserri-premian gertatzeko? Baserritarraren legoke erantzuna eta ez baserrian; baserriaren korapiloa baserritarrak lotu duen bezala, hark berak diezaguke korapiloa aska, baserritarraren imajinazioak kreatu du eta errealtate hori, hark egin zuen haren mundua "bere". Euskal historiingizaren ardatza arintzeko, baserriko baldintza materialetan baino baserritarraren baldintza sinbolikoetan argi gehiago egin behar delakoan nago. Baserria gizakumearen irudia ere izan bait da, gizakumearen produkzio-harremana ezezik. Euskal "phantasia"k egin

erazi du baserria eta "phantasia" kreatzaile horren baitan datzake baserri-misterioaren gakoa, neurri handi batean behintzat.

Baserritarraren bilatzea zer da, ordea, XVI. mendeko baserritarra, XVII.ekoa eta XX.eko baserritarra hain desberdin direnez gero, nahiz guri Neolitikotik hona apenas aldatu dela iruditzen zaigun? Betidanik izan du baserritarrak, berak nahi zukeen baino aldaketa handiagoren susmoa, eta aldaketaren beldurra ere bai, noski. Frantziako iraultza-garaian, adibidez, *Lehenagoko eskualdunak zer ziren* deritzan liburua idatzi zuen Elissanburu Lallearrak, bere haurtzaroz geroztik herrian zein-nolako aldaketa biziak sumatzen ari zen salatzeke. Baserritarrak ez du inoiz baserri-ingurunea bere arbasoen garaietakoa bezala ikusi, beti aldatuz eta okerragotuz zihoalakoan egon da eta. Halere, baserriko funts berdinak zutik irauten zuela uste izan du, bere buruak asmatutako errealitate aldagaiz eta tinkoan eutsi egiten bait zion. Bere imajinarioak aldagaiztasuna landu du; etxe-barneko oinarriaren iraupea bururatu du; arbasoek izan duten etxeko nagusitasun-sentipen berbera mantendu du. Eta nahiz askotan etxearen jabe izan ez, nahiz maizter gertatu eta etxez aldatu beharrean aurkitu, baserritarrak beti "finjitu" du bere etxe-barneko iraunkortasuna, aldagaiztatu buru eginez. Baserritarrak bere burua lehengo lepotik zintzilik duela uste izateko bide bat (eta garrantzi handienekoa akaso, nire ustez), bere inguruko *bizidun aldagaiztekin* dituen harreman simbolikoei eustea izan da. Animaliek eman bait liezaiokete kultur situaziorik egokiena: animaliaen joan-etorri mugatu eta aldaezin sakonduz atxeki zezakeen eta gizartean aurkitzerik ez zeukan aldagaiztasuna. Horregatik, baserritarrak animaliarekin dituen hezur-haragizko harremanak gorde eta iraun erazi ditu, leher edo zaparta iraun erazi ere.

Animaliarekin harreman fisikorik eduki gabe, baserritarra ez litzateke ziur aski bere buruaren jabe izango, burutua zeukan "errealitatea" k ihes egingo bait lioke. Traktorea eta baserriko mekanizazioa bakarrik lortzen ari dira orain, mila giza iraultza politikok eta hamaika gerlak lortu ahal izan ez zutena: *baserritarraren burua aldatzea*¹, animalia eta gizona elkarren artean etenez, baserri funtzio-emalea desplazatu egin bait dute. Baserri-irudi simbolikoren krisialdia da kaleko euskaldunak baserria kantatzen hasi direneko garaia, baserri-sinbolismoa kolokan dagoenean bakarrik sumatu bait dezake inork haren izaera eta balioa; osasunarekin gertatzen zaigunaren antzekoa gertatzen da eta gai honetan ere: galtzerakoan ohartzeko garelako zer geneukan. Ez da harritzekoa, ba-

da, ia-ia orain arteko euskal literatura guztia “baserri-literatura” izatea, eta “ez baserrian sortua”, kalean “baserri-rako sortua” baik, J. Azurmendiren hitzetan esateko.

Hemen duzue beste susmo bat, nire pausoak literatura agraforantz eta ahoskerara bultzatu dizkidan susmoa izan ere; hantxe, ahoskeran, euskal fantasiak aho zaho eta aho-belarriz gizakumea preso zerabilen, honen uste eta sineste, solas eta jolas, amets, beldur eta desioen poderioz.

* * *

Eta azken-azkenik esateko, urte hauetan neu baserri-giroan aurrera eta atzera ibiltzeak susmo horiek guztiak mamitu egin dizkit, hain bait dira nabariak baserri-tarraren animaliekiko lotura eta lilara. Nire beheko auzoko Kristinok, 60 urte pasatxoak dituen mutil-zahar eta bere “Murgil” baserrian biztanle bakar den horrexek, besoa eta bizkarra mugitu ezinean gertatu zelarik, etxeko ganaduburuak saldu behar izan zituen, bai horixe, baina asto zaharra ez zuen horratio kendu, ezta etxeko bost sagu-zakur zaunkalariak ere. “Denak kenduko banitu, akabo! —esan zidan— nereak egingo zian”. Gaur Kristinok lau behi eta bigantxa sartu berri dauzka, berak ezin duen arren besoa guztiz jaso. Goiko auzoko Jose Juan-i, Ugarte-enekoari alegia, Gabonetarako gizentzen ari zen hegaztiak lapurtu zizkiotenean, “hanka biko azeria izan duk, bai” esan zidan lakoniatsu, eta ez zuen “alu”, “kabroi” eta antzeko hitzik erabili beharrik izan, lapur zikina madarikatzeko. Baserri-tarraren animali ikono-zaletasuna hortxe dugu tenk, trabeskako pentsamena eta imajina onirikoak piztuz, baserriko mekanizazioari orain gutxi arte ezetz esanez, ikuilua merkatal ekonomiaren barnean sartzeari ezetz esanez, ganadua merkantzia hutsa bezala erabiltzeari ezetz esanez. Fabrika-lanak baserriko gorabehera asko usteldu badu ere, ez du oraindik ikuiluak guztiz hustutzea lortu, eta, dudarik gabe, fabrika-lanak oso proletario berezi bihurtu du gure baserri-tarra. Baserria, produkzio-zirkuitutik aparte samar dagoelako krisi larrienean egonik ere, zutik badago, bere “irrazionaltasunak” eragirik dago, hizkuntzaren fantasiaren espresionismoa eta sentsualismoa jaun eta jabe direlako dago. Hori da poesigintza, *bauen*, *wohnen* eta *denken*. Hara beste adibidetxo bat. Bertsolaritza aro modernoan eta urbanotasunean sartu zaigula eta, zorionka ari gatzazkio bata besteari; baina baserriko imajinazioa kendu eta zer geldituko litzaioke? Nola esplika, txapelketetan azaltzen diren animalia imajinen ugaritasun bitxia? Ez ote litzateke surrealista izango,

adibidez, azken txapelketako gai hau: "gartzelan preso dagoena bere buruaz beste egitera doa, baina txantxangorri bat sartzen zaio leihotik barrera gartzelan eta ez burua botatzeko esaten dio". Gorrotxategi-Muruak egindako saioa surrealista hutsa da, baserriko imajinazio eta fantasiatik begiratzen ez bada, dudarik ez egin.

Arrasto, usain edota susmo guzti hauek medio, ihardun naiz ehiza baten atzetik: ea animalia euskal nortasunaren paradigma den ez den argitzea. Euskal aho-literaturan isil-misilka zeuden animalia imajinei jarraitu diet, herri-errepresentazioan eta arauetan murgilduz. Jarraitu ere, txoriari eta etxe-barneko hegazti eta ganaduari jarraitu diet. Basapizti eta moxorro xumeari dagokien materiala nire koadernotan alde batera utzi dut lo, imajina labor eta urriagoak eskaintzen dituztelako, alde batetik, eta, bestetik eta batez ere, etxe-barnekoen gomendio eraikiak daudela iruditu zaidako, etxetiarren arabera bakarrik uler ditzakegulako, alegia.

Euskalduna goitik behera "animal domesticum" hutsa dela probatzeko tranpa bat ezarri dut, eta nortasun domestiko horri eusterazi diotenak, besteak beste, animalien zeinu-imajinak izan direla. Ez da lan honetan inolako lokarri kausalik ageri. Euskal ideia, uste eta errituetan zehar euskaldunak berak uler zezakeena geuk ere ulertu ahal izateko sare bat besterik ez dut hedatu: *de lo particular a lo general* abiatzeko tresna, alegia. Uste dut gure artean ilargi amandrea, matriarkalismoaz, Mari-Basajaun-sorgin eta lamiez asko eta asko ziurtatu dela, baina den-dena gehienetan pentsamendu orokorretatik ateratako ondorio izan da. Mitiko eta fantastikoa gure interpretazioa gerta daiteke; beraz, garai bateko euskaldunaren errepresentazioarekin zerikusi gehiegirik gabe.

Euskal gaiak ulerbideratzeko hedatu dudan sarean, euskal izae-raren muga batzuk animalien bitartez lortu eta adierazi ditugula azaltzen da, eta muga horiek funtsezko faktoreen antza badute. Faktoreok gutxi batzuk dirateke eta, dirudienez, euskal kontzientziaren seme ez dira izan, inkontzientearnak baizik, euskaldunaren eguneroko esperientzia taxutzeko baldintzaren papera dutela dirudi eta. Badirudi, gainera, euskal adimenaren kapazitatea mugatu egiten dutela, eta oposizio-harreman formalez baliatzen direla hezurmamitzeko: etxea/kaberna-zuloa, eguna/gaua, argia/iluna, lana/lanik eza, ibiltzea/hegan egitea, etab.

Euskal adimenaren funtsezko imajina sintetiko horien atzetik jarraitzeko bide bat ageri zaigu, beraz, nire lanaren ondorio bezala. Euskal esperientzia, estetikoa nahiz rituala, sakon-sakonetik uler-

tzeko arrasto berri batzuk ager bide dakizkiguke orain. Horixe da nire ehizari buruzko aitortza: harrapatu dudana ez da ezer, baina tiroak norantz bota ditzakedan, akaso argitu egin zait.

* * *

Lanaren eraketa animaliz animalia egina dago eta bost zatitan taxutua:

I / Hegaztiarengan etxea bizi-bizirik. Txoria. Oilategia.

II / Ikuilu barneko aberea, etxeko bat gehiago.

III / Ikuilu-jendea. Behia. Idia. Artaldea. Ahuntz eta aker. Akerra, parra eta sorgina. Adarra eta buztana, gizakumearen bi ganadu-zatiak. Montura. Astoa, kaka eta putza. Txerria.

IV / Etxe barnean bi piztia: zakurra eta katua. Zakur-katuak, biraoa, iraina eta tabua.

V / Ganadu-jendea, burua eta norbera.

Lehen parteak "*Hegaztiarengan etxea bizi-bizirik*" dio, txoria eta etxeko oilategia aztertzen dituelarik. Badirudi txoria leku-adierazlerik oparoena dela, baserritarrari bere lekua aurkezten diona, baserria aurrez aurre begi-bistan ezarriz. Lurraren oinarria eta bertakotasuna, hegaztiari begiratzuz atxekitzen dituela dirudi. Lehena, oraina eta geroa, etxe-barneko aldaezinezko izaera hori, alegia, txoriaren joan-etorriaren erritmopean burutzen du baserritarrak. Txorien arteko desberdintasunak eta maliziak bereganatuz, haien nondik-norakoak eta egunean egunean urteroko errepikapena bereganatuz, "jakiten" du hark bere etxearen berri. Jakin, ez noski zientziaren paradigman arabera, baina bai imajineria liriko-dramatiko baten bidez: bere etxea inguratzen dioten hegaztiek dakarkio eta etxea "zer den"eko ezagupena. Radar-pantaila bati bezala begiratu dio baserritarrak txoriari etxearen topografia ezagutzeko; txoriek etxea inguratuta daukate imajinez eta irudiz; etxea mugatzen dutela dirudi. Ez ote du akaso baserriak baserritarraren buru barneko etxe-imajina aldagaitz horri esker iraun?

Lekua eta lekuaren defentsa dirateke txoriaren zeinu-imajinaren eragin nagusia. Euskaraz "etxe" hitzak hiztegiaren azaltzen ez diren konnotazio ugari badauzka horratio ("aiten aitak hautatua", "etxea defendituko dut", etab.). Oilategia, berriz, etxenagusigoaz mintzo da, etxe-barneko derrigorrezko maila eta taxueraz: ar-emeen arteko harremanak, guraso-emeen artekoak eta etxenagu-

si-etxekandereen artekoak. Familia hazi-hezitzea, alde batetik, eta sexuaren gorabehera, bestetik. Oilar-oilo-txitak; oilanda-oilasko, etabarren artekotasuna ordenaturik daude. Desordena, adibidez, gonaduna prakadun bihurtzea litzateke, edota oiloak etxetik alde-gitea, etab. Honek etxe guztiaren hondamena lekarke; hortxe azal-tzen da azeriaren imajina, basakeria salatzeke; baina, kontuz!, oi-larrak ere izan dezake errua, bere zeregin sexualak ongi betetzen ez dituelako edo.

Txoriez uztartzen da urtea urtearekin; txoriak eteten du urtea sasoika, uzta-giroak mugatu eta etxeko etorkizun-prebisioak sus-pertuz. Oilategiko hegaztiak, berriz, egunean egunean etxegaina nola mugitzen den adieraz dezake, argia eta ilunaren etenkitunak isladatuz. Oilarra markatzaile berezi bihur daiteke orduan, tabu gisako zerbait akaso: etxekoa izanik, kanpokoaren erreinua aditze-ra eman bait dezake. Halakoetan, sorginkeriaren irudi bakarra eta nagusia izatera iristen da.

Badaude guztiz adierazgarri bihurtu diren hiru hegazti-atal ere: hegoa, mokoa eta luma.

Bigarren atalak "*Ikuilu barneko aberea, etxeko bat gehiago*" dela anuntziatzen du, eta baserritarrarentzat ganadu-jendea zeinen "gurea" eta "sen apartekoa" den adierazten. Hori sinestea ez da oker zoologikorik, ez pentsa, adiera-sare onirikoan murgildurik egotea baizik; eta hori argi dago hileta- eta ezkontza-errito zahar-ren aztarnei segitzen bazaie. Idia elizan, aharia ezkontz zeremo-nietan, etab. domestikazioak ahaidego izugarria sortu duela giza-kumearengan uste izateko aztarna batzuk dira. Ganadu-buruak etxeratu eta gobernatzeak gizakumeari bere etxean inor badela sei-nalatzten diote: etxea eta basoa, belardiak eta zer janik eza, uda eta negua, hara hor ganaduari buruzko imajineria aberats baten bidez atzematen diren beste hainbeste giza muga. Mari, Basajauna eta hainbat jeinu fantastiko zer ote dira domestikazioaren zeinu-imaji-na sentikor baizik? Gizakumea bere-enean buru agertzeko trabes-kako pentsamolde bat baino?

Hirugarren atalean, bakanka ematen dira ikuilu-jendeen imaji-nak: *Behia; Idia; Artaldea; Ahuntz-akerra; Akerra, parra eta sor-gina; Bi ganadu-zati berezi: adarra eta buztana; Astoa, kaka eta putza; eta azkenean, Txerria.*

Laugarrenean, "*Etxe barnean bi piztia: zakurra eta katua*" ba-daudela azaltzen da. Txakur-katuak tabua markatzeko bizi-gairik

egokiena dirudite; kontraesankor eta anbiguo hutsak dira. Zerbait "garbi" ez dago animalia horietan: etxean zer jan eta zer lan egiten duten ez dago garbi; kontrako jokaerak dauzkate, zaunka-kosk egin nahiz miauka-atzaparka egin. Betidanik euskarazko izenik gabe txakurra (oraingo moda berria omen dugu kaletarrok base-
rrian sartua, txakurrei euskal izenak ematea) eta katuari beti erda-
raz egin behar zitzaion; txakur-katuak etxeko animalietarik sal-
-erosten ez diren bakarrak dira, trukutzen direnak bait dira; janga-
rri ez diren bakarrak. Etxea eta basoa mugatzen duen kontzeptua
bikote bikoitz honek dakarkio euskaldunari, etxe-barnean eta ba-
soan bat batera parte hartzen bait dute.

Eta azkeneko partean, "*Ganadu-burua, burua eta norbera*"
zein kontzeptu adiskide diren aztertzen da. Animalia metaforaren
azken itzulipurdi honetan, subjektua *norbera* izatera nola iritsi ote
den argitzeko, "Txelemon" deritzan euskal erritual berezia argi-
tzen saiatzen da. Litekeena da, mende honen hasieran oraindik
ataundarrek antzezten zuten drama honen bidez, auzo osoa partai-
de bihurtu eta giza buru bakoitzean erresponstabilitate pertsonala
sortu eta sendotuz joatea. Guk geure burua aurkitzeko, itzulingu-
ru zoomorfikoa oso tresna ona izan bait daiteke, eta, lekuko, hor-
txe daude euskaraz gu-geuk *geurekin* erreflexibitate eduki ezi-
na, aditz erreflexiborik eza eta "buru" bitartekotzat hartu
beharra.

M. A.

---

¹ Gure baserriar askoren ikuilu eta soroetako "zentzurik gabekeria" eta irra-
zionalkeria imajinario sinbolikoari eutsi nahia besterik ez izatea gerta daiteke. G.
Durand (*L'imagination symbolique*) idazleak "équilibre vital eta équilibre psycho-
social" lortzeko asmakizun hutsa dela esan du, fabulatze "irrazional" antzekoa
aipatzerakoan. Baserriaren hondamen eta azken-finaren aurrean "une réaction de la
Nature contre le pouvoir dissolvant de l'intelligence".